

CUMHURİYETİN TOPLUM TAHAYYÜLÜ

Şükrü ASLAN*

Öz: Cumhuriyetin 100 yılına dair değerlendirmelerde ilgi çekici konulardan birisinin yeni rejimin inşa etmek istediği "toplum" tahayyülü olduğunu söylemek mümkündür. Zira siyasi, kültürel, ekonomik ve hatta askeri hemen bütün girişimler, esas olarak söz konusu yeni toplum inşasıyla ilgiliydi. Rejimin kurucusu Cumhuriyet Halk Partisine simge olan altı ok da tümüyle bu yeni toplumsal inşanın alanlarına gönderme yapıyordu. Devletçilik, milliyetçilik, cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, inkılapçılık "ilkeleri" yeni rejimin kurmak istediği toplum hedefiyle ilgiliydi. Bu makalede Cumhuriyetin toplum tahayyülü, dinamikleri, inşa süreci, yansımaları ve kısmen neticeleri ele alınmıştır. Övme ya da yerme gibi politik kaygılardan çok Cumhuriyetin toplum tahayyüllerinin sonuçlarına dair bir sosyolojik fotoğraf çekilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ilgili sürecin yazılı kaynakları (yasal düzenlemeler, resmi raporlar, TBMM tutanakları, hatıratlar), dönemin ulusal basını ve konuya dair akademik literatür incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Modernleşme, cumhuriyet, toplum, Türkiye, toplumsal dinamikler

The Society Imagination of the Republic Of Türkiye

Abstract: It is possible to say that one of the interesting issues in the evaluations of the 100 years of the Republic is the imagination of the "society" that the new regime aimed to build. Because almost all political, cultural, economic and even military initiatives were essentially related to the construction of the new society in question. The six arrows symbolizing the Republican People's Party represent key principles of the construction of this envisioned society. The "principles" of statism, nationalism, republicanism, populism, secularism and revolutionism were related to the goal of society that the new regime intended to establish. In this article, the social imagination, dynamics, construction process, reflections and partial results of the Turkish Republic are discussed. Rather than taking a political stance of praise or blame, the focus is on presenting a sociological perspective on the outcomes of the Republic's social imagination. The methodology involves examining written sources of the period, such as legal documents, official reports, Turkish Parliament minutes, memoirs, and the national press. Additionally, academic literature on the subject is consulted to provide a comprehensive understanding of the modernization efforts, societal changes, and the impact of the Republic in Turkey.

Key words: Modernization, republic, society, Türkiye, social dynamics

Giriş

'Cumhuriyet ve toplum' ilişkisini Türkiye örneği üzerinden ve bilhassa tek parti dönemini esas alarak tartışmak, akademik araştırmaların belki de en meşakkatli işlerinden birisidir. Zira Cumhuriyete dair bütün anlatıların övgüye konu edildiği bir düşünsel/politik ortamda, pek çok faktör açık ya da örtük olarak bilimsel çabalara fren işlevi görmektedir. Yüzyıl sonra bile Cumhuriyet ve toplum ilişkisini tartışırken, herhalde önce bu en kalıcı olumsuz etkinin altını çizmek gerekir.

Cumhuriyetin *toplum* tahayyülü aslında bir modernleşme projesiydi. Zira dönemin hakim eğilimi, Avrupa'da somutlaşan modern siyasalar ve pratikler, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunda da etkili olmuş; yeni rejim inşasını yöneten aktörler yüzünü batıya çevirmişlerdi. Bu tercih, Avrupa'da modernleşme adına yapılan belli başlı adımları Türkiye'de de tatbik etmek, batılı kurumları veya en azından onların referansı olan siyaset ve düşünme halini

Türkiye'ye transfer etmek biçiminde tezahür etmişti. Ancak bir önemli husus olarak Türkiye, modernleşme çabalarını yüzyıllardır süregelen geleneksel kurumların ve gündelik hayatın yerine ikame etmeyi büyük ölçüde devlet eliyle ve hatta devlet zoruyla gerçekleştirmeye çalışmıştı. Dolayısıyla Cumhuriyetin bu yeni çabası Tekeli'nin isabetli vurgusuyla 'tepedenci modernleşme' (Tekeli, 1998) ya da aynı anlama gelmek üzere 'modernleştirme' olarak tezahür etmişti ve bu durumdan kaynaklanan temel sorunları vardı. Hatta Cumhuriyetin *toplum* inşa pratiğinin hemen her zaman sert düşünsel, siyasal ve kültürel yarılmalara konu olduğunu ve Türkiye sosyolojisinin temel hususlarından birisinin bu durum olduğunu söylemek de mümkündür.

Cumhuriyetin yüzyılını değerlendirirken türlü biçimlerde ama mutlaka karşımıza çıkan ve aslında sosyolojik/siyasal dönüşümleri ve dinamikleri anlamamız için gerekli kapıları açan da yine bu olgudur.

*Prof. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü (ORCID: 0000-0002-5873-9647)

Geliş Tarihi / Received : 08.12.2023

Kabul Tarihi / Accepted : 28.12.2023

Pek çok siyasal/toplumsal olgunun gösterdiği gibi geride bıraktığımız yüzyılda, Cumhuriyete dair güçlü bir toplumsal mutabakat varmış gibi görünen zamanlarda bile aslında derin bir toplumsal/düşünsel yarılma hali vardı. Zira diğer siyasal projelerde olduğu gibi Cumhuriyet rejiminin yeni bir *toplum* inşasının da kazananları ve kaybedenleri vardı. Yeni rejimin inşası ve toplum tahayyülünden memnuniyet duyanlar olduğu gibi zarar görenler veya böyle hissedilenler de vardı. Elbette bu etki ve yansımalar kuşaklar arası aktarıldı, birikti ve yer yer dışa vurdu. Bugün de gördüğümüz gibi devlet yetkilileri başta olmak üzere, Cumhuriyete karşı ikircikli tutumların arka planında, söz konusu tarihsel tecrübeler ve olumlu ya da olumsuz 'Cumhuriyet algıları' bulunmaktadır.

Cumhuriyetin yeni bir *toplum* inşa etme sürecinin gerilimleri ve ayrışmalarını resmi belgeler üzerinden okumak da ayrıca ilginçtir. Çünkü resmi söylem genellikle yeni toplumun üstün niteliklerine dair bir mutabakata işaret etmiştir. Ne var ki *toplumu* inşa sürecinde, yönetici kadroların içinden başlamak üzere, oldukça sert gerilimler yaşanmış ve bunlar resmi belgelere de yansımıştır. Mesela sadece raporlara göre 'isyan', 'ayaklanma', 'ihanet' olarak tanımlanan onlarca toplumsal-siyasal vak'a meydana gelmiştir. Reşat Halli'nin, Cumhuriyetin ilk onbeş yılında yaşanan onlarca ayaklanma, isyan, tedip ve tenkil hareketine yer verdiği kitabının adı ('Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar') bile yeni toplum tahayyülü ve inşasının daha ilk yıllarda nasıl büyük gerilimlerle yüklü olduğunu gösterir (Halli,1971).

Elbette bütün bu gerilimler ve toplumsal yarılmalar, Cumhuriyetin yeni *toplum* tahayyülünün neticeleriydi. Bu tahayyül, devlet merkezli uygulamaların konusu olduğu için günlük hayatta algılanma-karşılanma biçimleri de gerçekte 'mutabakat' söyleminin örttüğü derin toplumsal tedirginlikleri içeriyordu. Dolayısıyla görünürde büyük bir ilgi ile karşılandığı söylenen *yenilikçi inkılaplar*, aynı zamanda çeşitli toplumsal kesimlerde açık ya da örtük tepkilere de konu olmuştu. Özetle büyük bir ideal olarak kurulan *toplum* gerçekte en baştan beri yarılmış bir bütüdü.

Bugün de aynı sertlikte izlenebilen toplumsal gerilimlerin referansları genellikle bu ilk toplum tahayyülünün inşa edildiği dönemlerde bulunabilir. Dolayısıyla bugün kalıcı bir toplumsal barış ortamını yaratmak için hem bu tahayyüle, hem de onun neticelerine ve buna karşı inşa edilen tepkilere bakmak önemli bir ihtiyaçtır. Makale bu nedenle esas olarak 1923-1950 arasına odaklanmakta, bir modern proje olarak Cumhuriyetin toplum tahayyülünün

dinamikleri, muhataplarının algılama biçimleri, deneyimlenme sürecinde ortaya çıkan gerilimleri vb. ele almaktadır. Cumhuriyetin bir övgüsü ya da yergisini yapmak yerine, inşa sürecinin sosyolojik yansımaları, bilimsel bir yaklaşımla tartışılmaktadır.

1. Bir Modernleş(tir)me Projesi Olarak "Toplum"

Toplum, tam olarak modern bir olguydu. Başka bir deyişle sanayi kapitalizminin gelişmesi, siyasal bir devlet sistemi olarak imparatorlukların çözülmesi, ulus devletlerin ortaya çıkması gibi bir dizi ekonomik ve siyasal süreçlerin ortaya çıkardığı bir 'ideal'di. Bu anlamda modernleşme sürecinin hem bir ürünü, hem de nedeniydi. Başka bir deyişle *toplumun* inşası aynı zamanda modernleşmenin de inşasıydı.

İlgili teoride modernleşmenin mekanı, eskiye ait ne varsa (kırsallık, geleneksellik, köylülük vb.) ona üstün olan; ilerleme, aydınlanma, bireyselleşme ve aklın mekanları diye tarif edilen kentler olarak yer almıştır (Holton,1999). Modernleşme politik literatürde de daima 'ilkel', 'eski', 'vahşi', 'medenî olmayan'a karşı bir ilerleme hali olarak yer almıştır. Aslında klasik sosyoloji teorilerindeki toplum analizleri de hep bu ikilik üzerinden kurulmuştur. Drukheim'in organik ve mekanik dayanışma ayırımı (Drukheim, 2014), Sjoberg'in sanayi kenti ve sanayi öncesi kent ayrımı (Sjoberg, 2002), Tonnies'in cemaat ve cemiyet ayrımı (Tonnies, 2019) vb. gerçekte hep bu ikilikle ilgiliydi.

Bu ikiliklere altlık olan modernleşme elbette bir anda ortaya çıkmamıştı. Avrupa'yı modern inşaaya götüren süreci kentler ve ekonomi üzerinden anlatan Henri Pirenne'ye göre, "ticaret kentleri" bu sürecin asıl dinamikleriydi ve "gerçek kentler," serbest ticaretle kurulmuştu. Bu kentlerin ortak özellikleri, Max Weber'in "Kale Şehirler" (Weber, 2000) dediği, güvenlik kaygısı baskın olan kentlerden farklı ve özgürce gelişiyor olmalarıydı (Pirenne,1994). Sonradan yeni kent yönetimlerini de mümkün kılan bu ticaret, "modern aklın" da içinde biçimlendiği bir pota gibiydi. Rönesans ve sonra da "aydınlanma" diye kavramsallaştırılan "atılım" dönemleri büyük ölçüde bu iktisadi ortamda biçimlenmişti.

Sanayi kapitalizmi hem bu durumun bir neticesiydi, hem de bahse konu modernleşmeyi hızlandırmıştı. Dolayısıyla söz konusu süreç siyasal-iktisadi anlamda büyük alt üst oluşların zamanıydı. İmparatorluklar parçalanıyor ve daha dar sınırları olan devletler kuruluyordu. Bu yeni iktisadi ve politik ortamın en önemli iki olgusu ise modern devlet ve *toplumdu*. Modern devlet aslında ulus devletti ve kurmaya çalıştığı *toplum* ise gerçekte 'ulus'tu. Yani modern devlet

neredeyse bütün araçlarıyla hükmettiği teritorya içinde ulus kimliği üzerinden *toplumu* kurmaya çalışmıştı. Bauman, bu dönemi, “şeref kürsüsünde devletin yer aldığı” bir süreç olarak tarif etmişti. Her şeyi devlet belirliyordu. İktidardan ve muhalefetten gelen bütün girişimler, devletin kontrol ettiği ulusun sınırları içinde cereyan ediyordu (Bauman, 1999).

Ulusa yani *topluma* ve devlete odaklanan ve modernizme eklenmiş Sosyal Bilimler de bir 19. yüzyıl çıktısıydı. Antropolojiden Tarih, Coğrafya ve Arkeolojiye kadar hemen tüm sosyal bilim disiplinleri, o ‘büyük kimliğin’ yani ulusun veya *toplumun* kökleri ve inşasıyla ilgili işlevler üstlenmişlerdi (Sosyal Bilimler, 2012). Başka bir deyişle ulusun antropolojisi, tarihi, arkeolojisi, coğrafyası, hukuku vb. bütün bu süreçlerde ve Sosyal Bilimler eliyle kurulmuştu. Bu anlamda Sosyal Bilimleri, modernleşme sürecinin ‘bilimsel ayağı’ olarak okumak da mümkündür.

Doğrudan toplumu konu alan Sosyolojinin öyküsü ise modernleşmeyle ilişkisi açısından çok daha çarpıcıydı. Zira odaklandığı alan doğrudan *toplumdu*. Unutmamak gerekir ki Auguste Comte’un kuramı ilk başta bir tür ‘sosyal fizik’ olarak kurulmuştu. Çünkü *toplum*, kendi yasaları olan bir doğa bilimi nesnesi olarak görülüyordu. Şimdi Paris’te Comte’un mezar taşına yazılı “İlke Olarak Aşk, Temel Olarak Düzen, Amaç olarak İlerleme” yazısı, aslında aynı düşünsel öyküye gönderme yapıyordu. Comte’un üç hal teorisindeki pozitivist aşamanın net karşılığı da aslında ulus devletti. Comte’u takip eden klasik sosyolojik kuramcılarının hemen tümünde de temel araştırma, anlama ve inşa nesnesi yeni bir toplum tahayyülü olarak ‘ulus’tu. Bu yüzden bütün ulus devletlerde ‘toplum’ sözcüğünü gördüğümüz her yere, “ulus” sözcüğünü koyduğumuzda, konu daha çok oturuyordu.

Diğer yandan ulusun, yani yeni *toplumun* inşası her yerde modern devletlerin ciddi bir mesai harcamasına yol açmıştı. Ulus kimliğine dahil olmak anlamında ‘toplumsal bütünleşme’, ‘toplumsal uyum’ ilerleme, ‘toplumsal kalkınma’ ya da ulusun zayıflaması demek olan ‘toplumsal çözülme’ gibi kavramlar da bütün bu modern paradigmanın parçaları olarak ilgili literatüre girmişti. Zira ‘bütünleşilmesi’ ya da ‘uyum gösterilmesi’ gerekenin ne olduğunu sorguladığımızda karşımıza esas olarak ‘ulusun’ dili, siyaseti, kültürü çıkıyordu.

Bu toplum tahayyülünde bütün kimlikler dışarıda bırakılmış, ulus devletin karşısında eşit haklara sahip yurttaşlardan oluşan bir *toplum* kurulmuştu. Bu anlamda vatandaşlığın oluşumu da, ulus-devletin

ve modern kapitalizmin gelişimiyle paralellik göstermişti (Smith, 2002). Başka bir deyişle *toplum*, devletin, sınırlarını çizdiği ulusal kimlik üzerinden tanımlanmış yurttaşların toplamıydı. Ulus –devlet kurgusu genellikle bir etnik kimlik, ortak bir geçmiş, ortak söylenceler ve anılar dizini, ulusal bir marş, ataların uğruna öldüğü bir toprak parçası, ulusal bir ekonomi ile birlikte yasal haklar ve ödevler gibi unsurlar üzerine inşa edilmişti. Bu sistem içinde azınlıklar, göçmenler, sığınmacılar gibi ‘yabancılar’a, yurttaşlık haklarının tamamı verilmemişti (Kaya, 2005). Diğer yanda bu ‘vatandaşlık’ hukuku bireyleri, bütün geleneksel bağlarından ve kurumlarından (aşiret, cemaat vb.) koparmayı esas alıyordu. Bu yeni hukuka göre sadece devlet ve vatandaşları olacaktı. İkisinin de birbirlerine karşı yükümlülükleri ve görevleri olacaktı. Gerçekte yurttaşlık faaliyetlerinin eylem menzili ulus devlet modelinin dayattığı zorunluluklardı (Üstel, 1999).

Fakat bu durum temel bir gerilime de işaret ediyordu. Zira bu yeni hukuk bireylerin içinden geldikleri gelenekleri, dilleri, kültürleri, inançları ve onlar üzerinden inşa olmuş bütün kurumsallaşmaları sadece yok saymıyor, aynı zamanda yok etmeye de çalışıyordu. Çünkü bunları çözülüp gidecek geleneksel alana ait unsurların gibi kodlamıştı. Oysa Kymlicka’nın ifadesiyle vatandaşlık, sadece bir dizi hak ve sorumluluk ile tanımlanan belirli bir statü değil, aynı zamanda bir kimlikti. Dolayısıyla hakim kimlik dışındaki bir çok gruptan bireyler vatandaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen, “ortak kültür”den dışlanıyorlardı. Bu grupların üyeleri sadece sosyo ekonomik statülerinden değil, aynı zamanda sosyo kültürel farklılıklarından dolayı da kendilerini dışlanmış hissediyorlardı ve bir tür “farklılaştırılmış vatandaşlık” durumu ortaya çıkıyordu (Kymlicka ve Norman, 2008).

Bu yeni ‘toplum tahayyülü’nün bir özelliği de, türdeşlik idealini içermesiydi. Bu ideale uygun olarak benzemezlerin, benzer bir hale getirilmesi gerekiyordu. (1) Zira türdeşlik, toplum olabilmenin gereği olarak kabul ediliyordu. Türdeş toplum yaratabilmenin ilk adımlarından birisi ise Anderson’un ifade ettiği gibi “toplum”u oluşturan nüfusun ‘kimlik kategorileri’ni tespit etmektir (Anderson, 1993). Bunun en uygun aracı da nüfus sayımları ve İstatistik bilimi idi. Bir sosyal bilim disiplini olarak İstatistik tam bu bağlamda 19. yüzyılda kurulmuş; Avrupa’nın ulus devletlerindeki kimlik kategorilerini tespit edebilmenin aracı olarak kullanılmıştı. Devletlerin İstatistik kurumları giderek Avrupa ölçeğinde birleşmiş ve nüfus sayımlarının soru listesini

hazırlamışlardı. Her ülkede nüfus sayımlarında kimlik kategorilerini tespit etmeyi amaçlayan tabiyet, din ve dil sorularını içeren formlar da bu şekilde üretilmişti (**Dündar, 1999**).

Bunlardan öncelikle anadil sorusu aracılığıyla her ulus devletin içindeki "etnik gruplar"ın nüfusu tespit edilebilmişti. Daha sonra sosyalist rejimlerde de kullanılacak olan bu sayım tekniği ile elde edilen veriler, her ne kadar kimliksel çoğulculuğa dair bir bilgi veriyorlarsa da aynı zamanda, her ulus devletin kendi içini dizayn etmesine de imkan veriyordu. Başka bir deyişle devletlerin kendi içinde kültürel-dilsel birliği sağlamak için türlü tedbirler almalarına fırsat ve ortam sağlıyordu. Bu tedbirler içinde yerinden etme, iskan, sürgün, mübadele, asimilasyon ve kitlesel temizliğe varan radikal müdahaleler yer alabiliyordu. Özetle *modern toplum* türlü politik baskı araçları ve 'bilimsel analizlerin' bir tür 'ahenkli birliği' ile inşa ediliyordu.

2. Türkiye'de Modern Toplum Tahayyülü ve İnşası
Cumhuriyetin Türkiye'de toplumu yeniden inşa projesi esas olarak batılı ve modernleşmeci bu referanslara dayanıyordu ve modernleşmenin siyasal aracı ise bir yandan inşa edilmekte olan ulusal devlet idi. Bir bakıma modernleşme ile ulus devlet karşılıklı olarak birbirlerini inşa etmişlerdi. Bu inşanın en önemli adımı kuşkusuz ulusal kimliğin, her alanda görünür ve hakim hale getirilmesiydi. Dolayısıyla daha Cumhuriyetin ilanından başlayarak ekonomik, siyasal, kültürel, eğitsel, mekansal vb. pek çok alanda, ulus kimliğinin inşasına işaret eden kararlar alınmıştı. Mesela 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitimin ulusal kimlik bağlamında yeniden inşasını amaçlıyordu. 1926'da kılık kıyafete dair yapılan düzenlemeler de batılı yaşam tarzına gönderme yapıyordu. Medeni Kanun da keza batılı normlara uygun yeni bir toplumsal düzen kurmayı öngörüyordu. Daha sonra devam edecek olan Harf Devrimi, 1932 yılında uygulanmaya başlanan ezanın Türkçe okunması kararı, Türk Dil Kurumunun, Halkevlerinin ve Halkodalarının kuruluşu, yatılı kız enstitülerinin açılması gibi kararlar tümüyle geleneksel kültür ve kurumsal yapılardan vazgeçerek, batılı anlamda yeni bir *toplum* kurmayı esas alıyordu (**Davison, 1998**). Özetle *toplum*, ulusal kimlik etrafında özenle ve adım adım örülüyordu.

Yine aynı amaç doğrultusunda ekonomi de ulusallaştırılıyordu. Hem planlı ekonominin gereği olarak ülkenin değişik bölgelerinde dengeli dağılıma uygun fabrikalar kuruluyor (**Keskinok, 2006**) hem de Müslüman olmayan topluluklara ait mülkiyetler ve

hatta Müslümanlara ait olmayan mezarlıklar 'yasal koşulları da hazırlanarak' metazori şekilde kamulaştırılıyordu (**Güneş, 2023**). Yine bu kapsamda mekanlara adını veren ve Türk ulusal kimliği ile ilgisi olmayan isimler değiştiriliyor ve yerlerine özellikle Türk siyasal ve askeri aktörlerin isimleri başta olmak üzere yeni isimler veriliyordu (**Akgül, 2017**), (**Kuran, 2010**). Bütün bu siyasal kararlar ve uygulamalara aynı zamanda özenli bir "ulus" tanımı ve tartışmaları da eşlik ediyordu. Artık Müslümanlık eksenli millet anlayışından, Türklük eksenli ulus anlayışına geçilmişti. Bu yeni ulus esas olarak dil ve kültür birliği üzerinden tarif edilmişti (**Aslan, 2010**). Yusuf Akçura'nın ifadesiyle artık Osmanlı milleti meydana getirmek "boş bir yorgunluktu". Onlarla ortak bir millet yaratmak yerine, 'ulusa dahil' etme yolları tartışılıyordu. M. Esat Bozkurt 'her canlının, canlı şeyler yiyen bir midesi vardır ve canlı kalan, diğer bir canlıyı yiyerek yaşar. Milletinin de bir midesi vardır, o da insan kümelerini yiyerek yaşar' (**Babuş, 1996**) demişti.

Cumhuriyetin yeni bir toplum inşa etme politikasının bir boyutu da ulusun nüfusunu olabildiği kadar çoğaltmaktı. Çünkü nüfusun miktarı güçlü bir 'toplum' olmanın en önemli koşulu olarak görülüyordu. Bunun için bir dizi yasal düzenleme yapılmıştı. Mesela 1926'da çıkarılan 861 sayılı kanunla erkeklerde ve kızlarda evlenme yaşı 18/17 olarak belirlenmişti. 1938'de bu yaş sınırı gelenekler gerekçe gösterilerek 17/15 olarak değiştirilmiş, kız çocukların 15 yaşında evlenebileceği kabul edilmişti. 1929 yılında çıkarılan 1525 sayılı Şose ve Köprüler Kanunu ile 18 yaşından 60 yaşına kadar her erkeğe yol işlerinde çalışma mecburiyeti getirilmiş ve bundan sadece beş çocuğu olanlar muaf sayılmıştı. 1930'da çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile altı veya daha fazla çocuğu olanlara madalya takılması uygulaması getirilmişti. 1933'de, 2330 sayılı Cumhuriyetin 10. yıldönümünde evlilik dışı doğmuş çocukların kaydedilmeleri için ayrıntılı bir af kanunu çıkarılmıştı. 1936'da çıkarılan 3038 sayılı kanunla çocuk düşürmek ve düşürtmek ve çocuk yapmaya engel olan hareketler 'ırkın tümlüğü ve sağlığı aleyhine cürümler' olarak tanımlanmış ve ağır cezalar öngörülmüştü (**Gürüz, 1975**). Kısaca nüfusu arttırmak için ne gerekiyorsa ihmal edilmemişti.

Batılı ülkelerde olduğu gibi ulus ya da diğer adıyla *toplum* inşa etmeyi amaçlayan adımların birisi de yeni tanıma uygun olarak "ulus"un miktarını belirlemek idi. Cumhuriyet rejimi bu amaçla daha kuruluşundan başlayarak arayışlara girmiş; 1926 yılında ilk İstatistik Umum Müdürlüğünü kurmuş ve başına

da Belçikalı Camilla Jackquart'ı getirmişti. Kurumun başına bir yabancıнын getirilmesi, yapılacak işlerin kimlik inşası açısından son derece önemli olmasındandı. Bu kurum oluşturulduğu andan başlamak üzere ilk nüfus sayımı için yoğun bir çalışma yapmış ve nihayet 1927 yılı Ekim ayında Cumhuriyetin ilk nüfus sayımını gerçekleştirmişti. Bu sayımda tüm yurttaşlara *anadiliniz nedir* diye sorulmuş buna göre Türkçe dışında Arnavutça, Kürtçe, Arapça, Ermenice, Rumca, Yahudice, Çerkesce, Bulgarca, Sırpça, Acemce, Tatarca dillerinin konuşulduğu tespit edilmişti Gerçekte ülkede daha başka dilleri konuşan topluluklar da vardı. Nitekim 1935 yılı nüfus sayımlarında bu dillere ilave olarak Pomakça, Lazca, Boşnakça, Kıptice, Gürcüce, Abhazca da resmi kayıtlara geçmişti **(Aslan ve ark., 2015)**.

İlki 1927 ve ikincisi de 1935 yılında yapılan nüfus sayımlarından sonra artık ulusun ve ulusal kimliğin dışında kalan grupların nüfusu da yaklaşık olarak belliydi. Bu kimliksel manzaraya rağmen tercih edilen yol yine de türdeş bir toplum yaratmak olunca, toplumsal gerilimlerin birinci büyük alanı da ortaya çıkmıştı. Zira türdeş bir toplum inşa etmek için dahili ve harici bir dizi faaliyet gerekiyordu. Bunların başında da "mübadele" ve "iskan" geliyordu. Cumhuriyetin bu kapsamda ilk işi 8 Kasım 1923'de TBMM'de kabul edilen "Mübadele, İmar ve İskan Kanunu" idi. Yasa, dışarıdan ülkeye gelmiş ve gelecek olanların yerleşmelerini düzenliyordu. Bu o kadar büyük çaplı bir işti ki, 80.000 memur görevlendirilmişti **(Ari, 1995)**. İlk göçmen kafilesi 3 Aralık 1923 günü gelmiş; olay memlekette büyük heyecan yaratmıştı **(Ari, 1995)**. Kuşkusuz gelişler gibi bu coğrafyadan gidişler de aynı hız ve tempoda, hatta daha yoğun olarak yaşanmıştı **(Stelaku, 2003)**.

Nüfusun ithali ve bu yolla dahilideki "Türk" nüfusu büyütme politikaları erken cumhuriyet yıllarının ilk dönemlerinden beri bir dizi söylev, yasa, konuşma ve politik yazında da yer almıştı. Dahiliye vekili Şükrü Kaya'nın belirttiğine göre "genel nüfus siyasetinin esaslarından biri dışarıdaki Türklere kapıları açarak, yurda gelmelerini sağlamaktır. Dışarıdaki Türklerin hepsi az zamanda yurda gelecekler ve mutlu olacaklardı. Nitekim 1923'den 1939'a kadar başka ülkelerden 801.818 kişi ülkeye getirilerek yerleştirilmişti **(Çağaptay, 2002)**. Ülkede vatandaşlık hakkı kazananların sayısı da bu şekilde artıyordu. Mesela 1931 yılında 9.851 kişi, 1932 yılında 11.601 kişi, 1933 yılında 6.571 kişi ve 1934 yılında 22.492 kişi vatandaşlığa kabul edilmişti **(Dahiliye Vekaleti, 1935)**.

Bu politikanın diğer bir boyutu ise Türkiye'nin kültürel haritasını, türdeş bir toplum yaratma projesine uygun olarak değiştirmektir. Bu konudaki çalışmalar daha Cumhuriyetin ilanını takip eden aylarda başlamıştı. TBMM Başkanlığı da yapmış olan Abdülhalik Renda, Türkçe konuşanların sayısının görece az olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki nüfusu yerinden çıkarmayı, Batının köylerine dağıtmayı ve yerlerine Türk muhacirlerin yerleştirilmesini önermişti. Gereğesini de gayet açık şekilde yazmıştı; 'elde kalan arazi iki millet için kafi değildi' (Renda, 2011) Aynı dönemlerde bu amaçla bir dizi başka kararlar da alınmıştı. 1925 yılında Takrir-i sükun Yasasından başlamak üzere, 1927'da 885 sayılı İskan Yasası bunun iki örneğiydi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1926 yılında İngiliz Büyükelçi Sir George Clerk'e "Türk Hükümeti Türkiye'nin en zengin kısmı olan vadilerinden Kürtleri atmaya ve buralara Türk nüfusu yerleştirmeye karardır" demişti (Çağaptay, 2002). 1927 yılında çıkarılan *Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun* da büyük ölçüde bu amaçlara matuftu. Keza 1927 yılında çıkarılan Umum Müfettişlik Yasası da nüfusun yer değiştirmesi ve sıkıyönetimin devam etmesi amacını içeriyordu. Nitekim İkinci Umum Müfettiş Abidin Özmen, "Doğu vilayetlerine Batıdan Türk muhacir getirilerek muayyen sahalara yerleştirilmesini önermişti **(Koçak, 2003)**. (2)

Bütün bu siyasi kararlar-uygulamalar elbette bir sükunet ortamında gerçekleşmiyordu. Sert askeri müdahalelere varan ciddi siyasal-toplumsal gerilim ve hatta çatışmalar ortamında gerçekleşiyordu. Özellikle Kürtlerin yaşadıkları şehirlere-köylere yapılan askeri müdahaleler kimi zaman kitlesel imhalarla sonuçlanıyordu. Mesela Cumhuriyet Gazetesi 30 Temmuz 1930'da "*Zilan harekâtında imha edilen eşkıya miktarı 15.000'den fazladır. Yalnız bir müfreze önünde düşüp ölenler 1000 kişi tahmin ediliyor. Zilan Deresi lebalep ecsat ile dolmuştur*" diye yazmıştı. Dolayısıyla bu veriler, Cumhuriyetin inşa etmeye çalıştığı yeni toplumun aslında ne kadar gerilim yüklü, karmaşık ve şiddete dayalı bir süreçte kurulduğunu gösteriyordu. Sanıldığı gibi yeni rejimin kurucu iradesi ile geniş toplumsal kesimlerin tümü arasında bir mutabakat, uyum ve bütünlük yoktu.

3. Cumhuriyetin "Toplum" İnşasının Temel Gerilimleri

1930'lu yıllara gelindiğinde toplumu ya da ulusu yukarıdan aşağıya inşa etmek için atılan ilk adımlar bu kez sosyolojinin kuruluşundaki 'sosyal fizik' anlayışına benzer biçimde bir tür mühendislik ile daha sistematik hale getirilmişti. Bu yeni politik tutumun en çarpıcı örneği 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı

İskan Kanunu idi. Kanun tasarısı üzerine hazırlık bile yaklaşık iki yıl sürmüştü. Tasarının kabulü sırasında yapılan konuşmalara göre kanun ile *Türkiye Cumhuriyeti'nde gönül birliği, kafa birliği ve dil birliğini sağlamak ve bir soyun tek çocuğu saydığı Türklüğün iç ve dış gücünü yükseltmek ve her şeyi bu büyük Türke bağlamak* amaçlanmıştı (**Babuş, 2006**). Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı, kanunu, "*Türk olmanın onur ve değerini bu topraklarda yaşayanların, iliklerine kadar işletecek olan yerleşme kanunu*" diye nitelermişti (**Babuş, 1996**) İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da "*bu yasa tek dille konuşan, bir düşünen bir memleket yapacaktır*" (**Babuş, 2006**) demişti. Dolayısıyla kim 'Türk', kim değil gerilimi yeniden ama bu kez çok daha ciddi bir soru/sorun olarak ülkenin gündemine oturmuştu.

1930'lu yılların ortalarında tek dilli bir *toplum* yaratma tahayyülü oldukça sorunlu ve riskliydi. Çünkü mesela 1935 yılı nüfus sayımı verilerine göre ülkede 21 dil konuşuluyordu (**Aslan ve ark., 2015**) ve bu nüfus neredeyse ülkenin her yerine dağılmış görünüyordu. Ayrıca özellikle bazı bölgelerde Türkçe dışındaki diller daha baskın görünüyordu. Mesela Kürtçe Doğu-güneydoğu Anadolu şehirlerinde, geniş bir coğrafyada hakim dil olarak görünüyordu. Bu ortamda tek dilli ve kültürlü bir toplum inşa etme projesi en azından yüzbinlerce insan için yerinden edilmek demektir.

1935 yılında Nüfus Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan '*Geçen dört yılda yapılan ve gelecek dört yıl içinde yapılacak işler hülasası*' başlıklı "*İçişleri Hizmeti İçin*" yazılmış ve kamuya açık olmayan rapor, nüfusu dağıtma-yerleştirme mühendisliğine dair ilginç detaylar içeriyordu. Rapor mesela 2510 sayılı kanunun ülkeyi üç ana bölgeye ayıran bölümünü olduğu gibi korurken Gürün, Divriği, Elbistan, Gök-sun, Kangal, Hafik, Pınarbaşı ilçelerini "*Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenen yerler*" arasında saymıştı. Yani rapora göre bu şehirler 'Türk' değildi (**Dahiliye Vekaleti, 1935**). Ayrıca Osmaniye'den Siverek, Urfa, Mardin, Van, Bitlis, Erzincan, Muş ve Bingöl'e kadar hemen bütün alanların Orta Anadolu, Karadeniz ve Balkan Türklerinin iskanı için kullanılacağı vurgulanmıştı (**Dahiliye Vekaleti, 1935**). Bu kapsamda yasada tanımlandığı biçimiyle ikinci mıntıkada yani Kürt coğrafyasına beş yıl içinde Türk kültürlü 250.000 göçmenin iskanı öngörülmüştü. Bunlardan 50.000 kadarının Karadeniz'den olmak üzere ülke içinden, 200.000 kadarının da Romanya, Bulgaristan ve Yugoslav Türklerinden olması planlanmıştı (**Dahiliye Vekaleti, 1935**).

Özetle tek dilli ve kültürlü bir 'toplum' yaratmak için, Türkçe dışındaki dillerin taşıyıcısı olan topluluklar yerlerinden ediliyorlar ve bu topluluklara devlet eliyle müdahale ediliyordu. Bu da genellikle sert toplumsal gerilimlere yol açıyordu. Bu politikanın bir neticesi olarak ülkenin batısında yüzlerce köye Kürt aileler yerleştirilmiş; doğusunda da yine yüzlerce köye Balkan muhacirleri veya Karadeniz'den 'Türk-Müslüman' aileler yerleştirilmişti.

Cumhuriyetin yeni toplum inşa etme sürecinin ikinci büyük gerilimi, yüzyıllar boyu süregelen geleneksel inançlar alanına yapılan müdahalelerle ilgiliydi. Müslümanlık inanç geleneğinden gelen pek çok kesim ve birey Cumhuriyetin yeni toplum inşasında sert müdahalelere maruz kalmışlardı. Hatta doğrudan devlet yönetiminde görev almış siyasi aktörler bile, bu baskıcı politikaların muhatabı olmuşlardı. Mesela Rauf Orbay, gerek Cumhuriyetin ilanı sırasında ve gerekse Hilafetin kaldırılması esnasında gösterdiği muhalefet ile en azından cumhuriyet karşıtı ve Hilafetçi bir siyasi kişilik olarak tanımlanmıştı (**Koçak, 2011**).

Cumhuriyet, yeni bir toplum projesinde dini alanı tanzim etmeye çok özel bir önem vermişti. Ezanın Türkçe okunması kararı onlardan biriydi. Yanısıra dinde reform için bir komisyon kurulmuş ve yeni bazı öneriler geliştirilmişti. Mesela camilerde, tıpkı kiliselerde olduğu gibi sıralar bulunacak ve oturularak ibadet edilecekti. Ayrıca, camilere, kiliselerde olduğu gibi, müzik aletleri yerleştirilerek müzik çalınabilecekti (**Koçak, 2011**). Yanı sıra CHP Genel Sekreterliği, parti müfettişlerine ilettiği bir tamimde, Ramazan'da dini faaliyetlerin sıkıca denetlenmesini istemişti. Zira Ramazan Bayramında Arapça ezan okumak, sala vermek, tekbir almak, bazı yolsuz telkinlerde bulunmak, gizli tarikat toplantıları yapmak gibi etkinlikler tespit edilmişti (**Koçak, 2011**). Ayrıca dini alana yapılan müdahalelere dair ulusal basında ve devlet arşivlerinde çok sayıda haber ve bilgi yer almıştı.

Cumhuriyet rejiminin dini alanı tanzim ve kontrol amacıyla kurduğu Diyanet İşleri Başkanlığı bile zaman zaman bu müdahalelerin yarattığı rahatsızlıklara işaret etmişti. Başbakanlığa gönderilen 2 Ağustos 1939 tarihli bir yazıda vaizlerin ve Kur'an öğreticilerinin zabtürabt altına alınması konusyla ilgili bir talimatnameden duyulan rahatsızlık dile getirilmişti. Aynı kurum 20 Ekim 1939 tarihinde, "*mühim ve müstacel*" kaydıyla gönderilen bir yazıda, camiler dışında cemaatle namaz kılınmasına getirilen yeni kısıtlamalardan dolayı Ankara Valiliğinden şikayetçi olmuştu.

Aynı şekilde Diyanet Başkanı Mehmet Şerafettin Yaltkaya, 28 Nisan 1942 tarihinde Başkanlığa gönderdiği bir şikayet yazısında, halkevinde verilen bir temsilde din adamlarının alenen aşağılanmasını protesto etmişti. Zira din adamları, geriliğin ve irticanın simgesi olarak propaganda edilmişti. Keza 23 Aralık 1944 tarihinde Başbakanlığa gönderilen bir başka yazıda, bazı cami ve mescitlerin Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından işgal edildiği, bu suretle halkın Cuma ve bayram namazlardan mahrum edildiği, mahalli müftülüklerin ve halkın bundan sızlandığı, bunun ibadethanelerin harap olmasına da yol açtığı ve bu işgalin sona ermesi için önlem alınması talep edilmişti (Koçak, 2011).

İnanç alanından baktığımızda her ne kadar rejimin uygulamalarına açık tepki göstermemiş olsalar da yeni toplum tahayyülü ve inşasından olumsuz anlamda etkilenen topluluklardan birisi de Alevilerdi. Bu topluluk, kendi kimliğiyle kabul edilmek bir yana, Cumhuriyetin ilanından sonraki hemen tüm siyasal-idari uygulamalarda Müslümanlık ortak tahayyülü içinde bir Sunni topluluk gibi addedilmiş; bir bakıma Osmanlıdakine benzer biçimde periferik bir nüfus olarak (Somel, 2000) muamele görmüştü. Cumhuriyetin ilanından sonra bunun bir örneğini 3 Mart 1924'de Halifelik kaldırılması ve Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması ile Aleviliğin, baştan yok sayılmasında görebiliriz. Bu kararlar Müslümanlık, modern tahayyüle göre yeniden kurulmak ve kontrol altına alınmak istenirken Aleviler de isimleri zikredilmeden onun içinde tutulmak istenmişti.

Alevilerin, Sunni topluluk içinde görünmez kılınması yönündeki bu politika, mesela 18 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'nun detaylarına yansımıştı. Kanununun 13. maddesinin 14. fıkrasında köylülerin yapması gereken mecburi işler sayılmıştı ve onlardan birisi de 'köyde mescit yapmak'tı. Bu tutumla Aleviler, köylerinde, inançlarına uygun yaşamadıkları gibi, Sunni topluluğun ihtiyaçlarına göre hareket etmeye de mecbur edilmişlerdi. Bundan kısa bir süre sonra 30.11.1925'de çıkarılan 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile Alevi-Bektaşiliğin anlam bulduğu dervişlik, dedelik, çelebilik, seyitlik, babalık unvanları da yasaklanmıştı. Hatta *bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iksâsı (elbise giyilmesi) bile yasaklanmış*; adeta 1826 yılında Osmanlı devletinin birkaçı hariç tüm Bektaşî tekkelerini tasfiye kararı, Cumhuriyet rejiminde güncellenmişti. Aleviler için sembolik önemi çok yüksek olan Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı da bu kararlar kapatılmıştı. Dergahtaki eşyaların bir kısmı ihale ile satılmış, yemek kazanları gibi eşyalar jandarma ta-

rafından kullanılmış, Dergahın halı-kilimleri 'Ulu Camiler'e dağıtılmıştı. Dergaha ait belgelerin bir kısmı Ankara'ya taşınmış ve müzayedede satılmıştı. Türbenin bazı kurşunları da çalınıp satılmıştı. Dergah kapalı olduğu süre boyunca Ziraat Tatbikat Bahçesine ve Jandarma Karakoluna dönüştürülmüş; bir kısmı da okul yapılmıştı (Öcal, 1999).

Öte yandan Alevi-Bektaşilere yönelik devlet müdahaleleri 1930-31 yıllarında gazetelere yansıyan haberlerden izlenebileceği gibi devam etmişti. 'Bektaşiler Kasımpaşa'da Arbede Çıkardı' (Cumhuriyet, 8.6.1930), 'İzmir'de tekke şeyhlerinin faaliyetleri' (Cumhuriyet, 2.1.1931), 'Narlidere'de gizli tekke sahibi bir Bektaşinin tutuklanması' (Cumhuriyet, 7.1.1931) bunlardan bazılarıydı. 1932'de Manisa'da Sait Ali ve Tefik Bay adında iki kişinin, evde cem yaparken yakalandıkları, 1933'de ünlü Bektaşî Ali Ulvi Baba'nın, İzmir'in Süleymaniye Mahallesinde Niyazi Efendi adında bir zatın evinde Bektaşî ayini cemi yaptığı gerekçesi ile oğlu, eşi, Niyazi Efendi ve eşinin tutuklandıkları gibi haberler 1935-1936-1937 yıllarında da devam etmişti (Çıplak, 2017). Yani Alevilerin inançlarına uygun yaşamaları anlamına gelen hemen tüm edimleri, hem basın yoluyla rencide edici şekilde sunulmuş hem de yargılama ve tutuklamalara konu edilmişti.

Belgelere göre aynı yıllarda Alevilere yönelik ihbar mektupları da yaygın bir uygulamaydı. Hatta bunlar içinde doğrudan Dahiliye Vekaletinin, Başvekalet Yüksek Makamına yazdığı resmi ihbarlar bile vardı. Mesela 14.06.1937 tarihli belgede Aleviler arasındaki ilişkilere müdahale edilmesi isteniyordu. 1943'de Pertek ilçesi Ulupınar Köyü Başöğretmeni Selim Gençosman'ın Kaymakama *Hususi ve Gizli* ibareyle gönderdiği mektupta ise "1938 askeri harekatı bu icrai kuvvetin silahını elinden aldı. Gerek halkın ve gerekse Seyitlerden zararlı gördüğü kimseleri imha ve tebit sureti ile idari ve siyasi vaziyeti normal bir şekle koydu. Evet, bu çok doğru idi" dedikten sonra orada kalan seyitlerin "yavaş yavaş dal budak salmaya başladıkları" belirtilerek buna müdahale edilmesi istenmişti (Sılan, 2011).

Cumhuriyet dönemi Alevilere yönelik bu politikaların bir örneği de Alevi yerleşim yerlerinin isimlerini değiştirmektir. Mesela TC Dahiliye Vekaleti tarafından teklif edilen ve Reiscumhur İnönü tarafından onaylanan 18873 sayılı ve 19.08.1944 tarihli kararname ile Amasya'nın Suluova ilçesinin "Alevi" adlı beldesinin ismi Suluca olarak değiştirilmişti (Y: 030-11-1-169-24-7) Bu isim değişikliğinin aslında hiçbir makul izahı yoktu, 'melhuz karışıklığa yol açıyor' diye anlaşılabilir bir gerekçe yazılmıştı.

Kuşkusuz büyük ölçüde bu politikaların etkisiyle Aleviler içine çekilmiş, kamusal alanda hiç görünmemiş ve 1950 yılında yapılan genel seçimlerde tercihini Demokrat Parti'den yana yapmışlardı. 14 Mayıs 1950'de Malatya'dan CHP milletvekili olarak parlamento'ya giren Alevi dedesi Hüseyin Doğan bile, kısa süre sonra partisinden istifa ederek DP'ye katılmıştı. DP, 1954 yılında Çelebilerin Aleviler üzerindeki etkisini dikkate alarak aileden Y. İzzettin Ulusoy'u Tokat milletvekili olarak TBMM'ye taşımıştı (**Çıplak, 2017**). Böylece Alevilerin iki kanaat önderi DP'de politika yapmaya başlamışlardı. Bu durum sosyolojik olarak Alevilerin, Cumhuriyet idaresinden umduklarını bulamadığı anlamına geliyordu.

Cumhuriyetin toplum tahayyülünün bir yansıması da ekonomik alanda ortaya çıkan gerilim ve ayırıcılık olmuştu. Bu süreci anlatabilecek en uygun ifade herhalde Koraltürk'ün ifadesiyle 'ekonominin Türkleştirilmesi'dir (**Koraltürk, 2011**). Müslüman olmayan bireylerin/ailelerin ellerindeki ekonomik kaynaklara müdahaleler elbette ciddi politik ve toplumsal gerilimlere yol açmıştır (Onaran,2023). Burada sadece bir örneğini; 1942'de karar verilen Varlık Vergisi sürecini anımsayabiliriz. Görünür gerekçesi savaşın ortaya çıkardığı ekonomik zorlukları aşmak için ticaret yapan kesime getirilen vergi yükümlülükleri olsa da, gerçek amaç ve işlevi, Müslüman olmayan burjuvazinin ellerindeki sermayeyi Türkleştirmekti. Dönemin önde gelen gazetecisi Nadir Nadi'nin ifade ettiğine göre Varlık Vergisi'nin, biri gazetelerde yazılan resmi, diğeri de kulaktan kulağa fısıldanan özel iki gerekçesi vardı. "Kulaktan kulağa fısıldanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi, birincisinden bekleyebileceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu". Nadir Nadi'nin özel gerekçe olarak ifade ettiği, piyasanın azınlık unsurlarından temizlenerek Türklere açılması idi (**Kızılkaya, 2016**).

Gerçekten de Varlık Vergisi yaklaşık 16 ay yürürlükte kalmış ve 15 Mart 1944 tarihli ve 4350 sayılı kanun ile tasfiye edilmişti. Varlık Vergisi'nin uygulama dönemi içinde tahakkuk eden vergi miktarı 465.384.820 milyon TL olmuştu. 1944 Şubat sonu itibarıyla, tahakkuk eden bu miktarın yüzde 74,11'ine denk düşen 314.920.940 TL'si tahsil edilebilmişti. Söz konusu miktarın tahsil edildiği mükellef sayısı ise 114.368 kişiydi. Varlık vergisi aracılığıyla elde edilen yaklaşık 315 milyon liralık verginin yüzde 52'sine denk düşen 223 milyon liralık kısmını Müslüman olmayanlar ödemişti. Ayrıca yüzde 19'luk bir oranı temsil eden 79,5 milyon lirayı da "Ecnebler"

ödemmişti. Verginin en çok tahsil edildiği şehir ise, elde edilen gelirin yüzde 54'üne karşılık gelen bir oranla İstanbul olmuştu. Ödeyemeyenler için mülklerine el konulduğu gibi yol çalışması mecburiyeti de getirilmiş ve her halükarda ekonomi büyük ölçüde Türkleştirilmişti (**Kızılkaya, 2016**). Bu sürecin nasıl bir toplumsal gerilim ürettiğine dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Onlardan birisi de Ayhan Aktar'ın "Yorgo Hacidimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943)" çalışmasıdır (**Aktar, 2011**).

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin toplum tahayyülü ve uygulamaları etnisite, dil ve inanç alanına dair çoğul yapının yerine tek kimlikli bir yapı öngördüğü için, daha en baştan itibaren değişik toplumsal kesimlerin direnciyle karşılaşmıştı. Bazı durumlarda bir dirençle karşılaşmadığı halde, direnç olma ihtimali üzerine bile sert askeri müdahaleler geliştirilmişti. Mesela Cumhuriyetin ilk yıllarından başlamak üzere rejim idam cezalarına oldukça büyük önem vermişti. Dönemin radikal modernleştirici siyasal idealleri ve pratikleri, idam deneyimlerini gündelik hayatın bir parçası haline getirmişti. Daha 1925 yılında TBMM'de yaptığı konuşmada Adalet Bakanı Esat Bozkurt, "dini alet ittihaz edenler ve bu suretle zihinleri karıştıranlar en azı iki sene kürek, en ağır idam olmak üzere cezalandırılmaları"ni önermişti. Yani Adalet Bakanının bile 'zihinleri karıştırma suç'una idam cezası önerdiği zamanlardı. Nitekim bu politika kapsamında 1926'da çıkarılan 765 sayılı Ceza Yasası'nın on bir maddesi ölüm cezası içeriyordu. 1930'da çıkarılan 1632 sayılı Askeri Ceza Yasası'nın 26 maddesinde de idam cezası yer almıştı. 1932 yılında çıkarılan 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun'un bir maddesi de yine ölüm cezası öngörüyordu. Özetle idam, adeta rutin bir ceza gibiydi.

Nitekim uygulamada da bunun izlerini görmek mümkündür. 3 Mart 1931 tarihli Son Posta gazetesine konuşan bir cellat, 12 yıl içinde 5 bin 216 kişinin idamını infaz ettiğini söylemişti. Bu itiraf idam infazlarının ne kadar rutin bir işe dönüştüğünü gösteriyordu. Birkaç gün devam eden söz konusu söyleşide asıl adı Halil olan Cellat Kara Ali, ürpertici detaylara yer vermişti. Kara Ali'nin idam ettiği kişiler içinde Türk, Rum, Ermeni, Musevi, Kürt, Boşnak, Arap, Pomak, Acem ve Kıpti'ler gibi Türkiye'nin tüm kimliklerinden insanlar yer almıştı. Celladın, kimi günler aralıksız çalışarak infaz ettiği kişiler arasında bakanlar, milletvekilleri, bürokratlar da vardı. Gazeteye göre cellat, bahse konu söyleşiden önce Menemen'de 27 kişiyi idam etmiş ve İzmir'deki evinde yaşamaya devam etmekteydi. Ayrıca yapılan iş aleni olduğu için yaşadığı mahallede herkes onun cellat olduğunu da bilmekteydi (**Aslan, 2021**).

4. Sonuç

1950 yılında gerçekleşen genel seçimler, diğer bazı özelliklerin yanı sıra, Cumhuriyetin adım adım inşa ettiği toplum tahayyülünün nasıl karşılandığını görmek açısından da oldukça ilgi çekici sonuçlar vermişti. Bu seçimlerle seçmenlerin sadece % 39.9'u sistemin kurucu partisine oy vermiş; buna karşılık Demokrat Parti %53,3 oy oranı ile 408 milletvekili çıkarmış ve tek başına iktidar olmuştu (**Güngör, 2010**). Cumhuriyetin, yoğun ve titiz bir mesai verdiği modernist toplum tahayyülü, bizzat 'toplum' tarafından yarı yolda bırakılmış gibiydi. Elbette bu, Cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadrosu için derin bir hayal kırıklığı idi.

O günden bu yana onlarca yıl geçmiş olmasına karşın Cumhuriyetin 'toplum' idealine dönüş mümkün olmadı. Bu yönde geliştirilen siyaset ülke çapında iktidara hiç gelemedi. Ama bahse konu tahayyül siyasetin gündeminde merkezi yerini korumaya devam etti. Zira bu defa yine devlet eliyle yeniden kurulan muhafazakarlığın iktidar olduğu ve 'toplum' alanını da buna göre dizayn etmeye çalışan bir benzer süreç işledi. Dolayısıyla 'toplumsal gerilim' o büyük yarılmanın devrettiği miras üzerinden sürekli devam etti.

Gerçekte Cumhuriyet rejiminin 'toplum' tahayyülü, bu ülkenin demografisine ve kimliklerine sert müdahalede bulunmayı gerektiren bir politik tercihe dayanıyordu ve öyle de oldu. Köklü geçmişleri olan toplulukların kendi dillerinde konuşmalarına bile yasaklar getirildi. Aynı şekilde inandıkları gibi yaşama biçimlerine de sert sınırlamalar getirildi. Yeni rejim, hemen tüm kimliklerinden arındırılmış "vatandaş"lardan bir batılı örneklerine benzeyen bir 'toplum' kurmaya çalışırken, bireylerin içinde doğup büyüdükleri gelenekleri ve kültürleri yok sayma veya yok etmeye yöneldi. Cumhuriyet, bütün bu geleneksel ilişkiler alanını modernleştirmeye çalıştı. Ama sosyolojinin doğasını atlayarak. Bunları yaparken, en güçlü sosyolojik olgu olan geleneksel kültürün direnciyle karşılaştı ve onu devlet gücüyle aşabilmesi de mümkün olmadı.

Öte yandan Cumhuriyetin 'toplum' tahayyülü, feodalizm karşıtı bir dil geliştirmesine rağmen, gerçekte sistemin taşıyıcı gücü olan toprak ağalığını iktisaden tasfiye için güçlü politik bir adım atılmadı. Feodal sömürüyü ortadan kaldıracak toprak reformu yerine, toplulukları bir arada tutan kültürler ve onların taşıyıcılarını ortadan kaldırmaya çalışıldı. Aynı şekilde bir tür 'sınıfsız-zümresiz toplum' söylemine rağmen, gerçekten de sınıfsız ve

sömürsüz bir dünya için mücadele edenler tasfiye edildi. Mesela TKP'nin kurucu kadrosu daha sonra Cumhuriyeti kuracak olan kadroların kurduğu bir 'oyun'la denizde boğduruldu. Sonraki yıllarda Nazım Hikmet, Hükmet Kıvılcımlı gibi ülkenin daha pek çok politik sesi, yıllarını hapisanelerde geçirmek durumunda kaldılar.

Özetle Cumhuriyetin 'toplum' tahayyülü ciddi gerilimlerle yüklü bir 'toplum üretti'. Bugünün toplumsal ve politik gerilimleri bir ölçüde o yıllardan devreden, bir ölçüde de sonradan yine devlet eliyle ve hatta zoruyla inşa edilen yeni toplum tahayyüllerinin izlerini taşıyor.

Bugün Cumhuriyetin tahayyül ettiği "toplum" olgusunun geride kaldığı bir dönemdeyiz. Bu yeni durum klasik sosyolojinin yapı olarak öngördüğü toplumun parçalanma halidir. Gerçi toplum denilen olguyu bir arada tutan mekanizmalar hiç bir zaman sağlam ve tutarlı bütünlük oluşturamadı ama bugün daha da zayıflamış görünüyor. Bauman'ın sözüyle 'şeref kürsüsünde kimlerin yer aldığı bilinmediği' bir döneme girmiş bulunuyoruz (**Bauman, 1999**).

Bugünün toplumunu oluşturan bireyler elbette yine ulus devletin vatandaşlarıdır ama artık bu vatandaşlık da yüzyıl önce tahayyül edilenden oldukça farklıdır. Bireyler aynı zamanda farklı devletlerin vatandaşları olabildikleri gibi, kendi toplumsal dokusu içinde de alt toplulukların mensupları olabilmektedirler. Dolayısıyla bireylerin sorumluluk duydukları başka kurumlar da bulunmaktadır. Modern toplum tahayyülünün tarihe karıştığını varsaydığı veya tarihe karıştırmak istediği geleneksel pek çok olgu ya da kurum, yeni işlevleriyle küresel dünyaya yayılmış olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Modern toplum tahayyülünün yok saydığı veya silmeye çalıştığı dilsel veya inançsal kimlik grupları da şimdi yeniden örgütlenmekte; kimliklerine dair taleplerini çok daha yüksek sesle ifade etmektedirler. Hatta bu taleplerine uygun çözümleri kendi imkanlarıyla üretmekte ve silinmeye yüz tutmuş dil ve geleneklerini yeniden canlandırmaktadırlar. Bu çabaların bir parçası da hafızanın sosyolojisine odaklanmakta ve onu yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Artık yeniden 'topluluklar' çağındayız. Modern dünyanın-siyasetin silmeye çalıştığı topluluk kimliklerinin yeniden görünür olduğu, kendini kurduğu, tanınmak istediği bir zamandayız. Sosyolojinin bize söylediği en yalın 'toplumsal' hal budur.

Dipnotlar

(1) Bu türdeşlik halini yaratmak sadece ulusun çizdiği sınırlar düzleminde değil, ulusal bütün imge ve simgelerin toplandığı kent düzeyinde de karşılık buluyordu. “Kentleşme” kavramı bu dönemde gündeme gelmişti ve “ulusun yüksek çıkarlarına uygun” olarak kentli normlardan söz edilmeye başlanmıştı. Kentsel mekana gelen her bireyden, bu normlara uygun hareket etme beklentisi bu çerçevede inşa edilmişti.

(2) Yeni toplum tahayyülünde sorun olarak görülen topluluklardan birisi de Çingenelerdi. İskân yasalarında ve talimatnamelerde bazen “Kıptiler” olarak anılan Çingeneler, Osmanlı’da sınırlar denetimsiz olduğu için kolayca giriş çıkış yapıyorlardı. Devletler genellikle bunları güvenilmez olarak görüyorlardı ve bu durum yasalarda da yer alıyordu. Devletlerarası imzalanan sınır sözleşmelerinde Çingenelerin yarattığı sorunlara çok sık yer verilmişti. Çingenelere uygulanan siyasetler yüzünden devletler birbirini çok suçlamışlar ve bu konuda iç siyasetlerine pek müdahale etmemişlerdi (Babuş,2006;131).

Kaynaklar

Akgül, M. (2017), “Ethnic Homogenization in Turkey: The Case of Toponymic Practices in Istanbul”, İstanbul Bilgi University, Social Science Institute MA Program in International Relations

Aktar, A. (2011), Yorgo Hacidimitriadis’in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943), İletişim Y.

Anderson, Benedict (1993); Hayali Cemaatler, Metis Yayınları

Arı, K. (1995), Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925) Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Aslan, Ş., Sibel Y., Öykü G., Murat A. (2015); Türkiye’nin Etnik Coğrafyası, 1927-1965 Anadil Haritaları, MSGSÜ Yayınları

Aslan, Ş. (2010), “Millet ve İskan: Erken Cumhuriyet Deneyimleri” Tarih Sınıflar ve Kent, Der: Şen B., Doğan A. E., Dipnot Yayınları, Ankara

Aslan, Ş. (2021), “İnsan Hakları Haftasında İdamları Konuşmak”, BirGün Gazetesi, 8 Aralık 2021

Babuş, F. (2006), Osmanlı’dan Cumhuriyete Göç ve İskan Politikaları, Ozan Yayıncılık

Bauman, Z. (1999), Küreselleşme, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Çağaptay, S. (2010), “Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma”, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 93

Çıplak, İ. T. (2017), Demokrat Parti Döneminde Aleviler ve Bektaşilerin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri (1950-1960), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dahiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü (1935), “Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası” Ankara, Başvekalet Matbaası

Davison, A. (1998), Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik, İstanbul: İletişim Yayınları

Durkheim, E. (2014), Toplumsal İşbölümü, Cem Yayınevi, İstanbul

Dündar, F. (1999), “Sayımlarda Öteki” Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar, Doz Yayınları, İstanbul

Güneş, S. (2023). İstanbul’un Son Şehremini: Muhittin Üstündağ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları

Güngör, S. (2010), “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21

Güriz, A. (1975), Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 2, Ankara

Hallı, R. (1972), Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Basımevi, Ankara

Holton, R. J. (1999), Kentler Kapitalizm ve Uygarlık (1986) (Çev. Ruşen Keleş, İmge Kitapevi, Ankara

Kaya, A. (2005), “Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamın Siyaseti”, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, Derleyenler: Kaya, A., Tarhanlı T., Tesev Yayınları

Keskinok, Ç. (2006), Kentleşme Siyasaları, Kaynak Yayınları

Kızılkaya, A. (2016), “Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi”, Emek ve Toplum Dergisi, Cilt: 5, Yıl: 5, Sayı: 12

Koçak, C. (2003), Umum Müfettişlikler (1927-1952) İletişim Yayınları

Koçak, C. (2011), Tek Parti Döneminde Muhafız Sesler, İletişim Yayınları, İstanbul

Koralı, M. (2011), Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi, İletişim Yayınları

Kuran, İ. (2010), “The Practice of Renaming Places in Turkey: an Anthropological Perspective on Spatio-Temporal Politics”, Boğaziçi University

Kymlicka, W., Wayne N. (2008), “Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara, Derleyen Kadıoğlu, A. Metis Yayınları

Onaran, N. (2023), Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930), Kor Yayınları, İstanbul

Öcal, D. (1999), “Bir Bektaşî Babasının Gözüyle Hacı Bektaşî Veli Dergahi”, Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, S. 10

Pirenne, H. (1994), Ortaçağ Kentleri, İletişim Yayınları

Renda, A. (2011), “Tedkik Seyahati” Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947) Necmeddin Sahir Silan Arşivi 3, Der: Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 7

Silan, N. S. (2011) Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi 1936-1950, (der.) Akekmekçi, T., Pervan, M., İstanbul: Tarih Vakfı

Sjöberg, G. (2002), “Sanayi Öncesi Kenti”, (der ve çev.) Alkan, A., Duru, B., 20. Yüzyıl Kenti içinde, İmge Yayınları, Ankara

Smith, A. (2002), Ulusların Etnik Kökeni, Dost Yay, (1986) Ankara

Somel, S. A. (2000), “Osmanlı Modernleşme Döneminde Periferik Nüfus Grupları”, Toplum ve Bilim, Sayı: 83, Kış 1999-2000

Sosyal Bilimler (1995) Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, Metis Yayınları, İstanbul

Stelaku, V. (2003); “Space, Place and Identity, Memory and Religion in Two Cappadocian Greek Settlements”, Crossing the Aegean: An Appraisal of The 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey, Edite by Renee Hirschon, Berghahn Books

Tekeli, İ. (1998), “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, Türkiye’de Modernleşme ve ulusal Kimlik, Der: Sibel bozdoğan ve Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Tönnies, F. (2019), Cemaat ve Cemiyet, (çev: Emre Güler), İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Üstel, F. (1999), Yurttaşlık ve Demokrasi, Dost Yayınları, Ankara

Weber, M. (2000), Şehir-Modern Kentin Oluşumu- çev. Ceylan, M. (orijinal basım, 1960) Bakış yay. İstanbul

Arşiv Belgeleri

Y: 030- 11-1 – 169-24-7, 19 Ağustos 1944.

Gazeteler

Cumhuriyet, 8 Haziran 1930, 30 Temmuz 1930, 2 Ocak 1931
Son Posta, 3 Mart 1931